TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

İktisat Sosyolojisiyle Neoliberal Politikaların Aile ve Eğitim Kurumu Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Negative Influences of Neoliberal Policies on Family and Education by Economic Sociology

Tolga KABAŞ*

Geliş/Submitted: 19.05.2023
Kabul/Accepted: 21.08.2023
Yayın/Published: 27.09.2023

Citation / Atıf

Kabaş, T. (2023). İktisat sosyolojisiyle neoliberal politikaların aile ve eğitim kurumu üzerindeki olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (38), 237-254.

Makale Türü: **Araştırma Makalesi** Article Information: **Research Article**

10.29228/TIDSAD.70172

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

***Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, tkabas@cu.edu.tr**

TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

İktisat Sosyolojisiyle Neoliberal Politikaların Aile ve Eğitim Kurumu Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Değerlendirilmesi [1]

Evaluation of the Negative Influences of Neoliberal Policies on Family and Education by Economic Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KABAŞ

Öz: Adam Smith'e göre İngiltere, Amerika ve Hollanda gibi Protestan ülkelerde toplumlar piyasa etrafında organize oluyordu. Zenginliğin yolu ise liberal politikalardan geçiyordu. Adam Smith'in laissez-faire kapitalizm vizyonu ticarete dayalı küresel medeniyetin temellerini oluşturdu. 1978'de Amerika'da yayınlanan Washington Mutabakatı Neoliberalizmin doğum belgesiydi. Washington mutabakatı Amerikan Rüyası olarak bilinen Protestan İdealinin daha güncel olan yeni formülünü temsil ediyordu. Bu Mutabakat ile Adam Smith ve laissez-faire kapitalizm argümanları yeniden dünyaya gelmiş, küreselleşme sürecinin başlamasına yol açmıştı. Protestan ülkelerin kurduğu ticarete dayalı küresel medeniyetin demokrasinin, barış ve istikrarın gelişmesine yol açtığı düşünülmektedir. Amerikalı elitlere göre Neoliberal politikalar uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak sıradan insanların bile yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamaktadır. Günümüzde Kıta Avrupası ülkeleri ise "Üçüncü Yol" doktrinini izleyerek Neoliberalizmden daha insani olan bir kapitalizm modelini uygulamaktadırlar. Çünkü, Neoliberalizme göre sosyal faktörlerin piyasaların işleyişini bozduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, Kıta Avrupası ülkeleri toplumlarını piyasaların olumsuz etkilerinden koruyabilmek için ekonomik emperyalizmin bir uzantısı olan Neoliberal politikalardan uzak durmaktadırlar. Bu çalışmada, iktisat sosyolojisi yaklaşımıyla Neoliberalizmin yol açtığı piyasalaşmanın aile ve eğitim kurumu üzerindeki yıkıcı etkilerine değinilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, ekonomi ile toplum arasında bir entegrasyona ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik iktisat, neoliberalizm, iktisat sosyolojisi, bireysellik.

Abstract: According to Adam Smith, societies in Protestant countries like England, USA and Holland were organized around the market. And liberal policies were the best way to acquire wealth. Adam Smith's vision of laissez-faire capitalism laid the foundations of a global civilization which is based on free trade. The Washington Consensus which is declared in 1978, is the birth document of Neoliberalism. With Washington Consensus, Adam Smith and laissez-faire arguments were reborn again. Washington Concensus updated and reformulated the Protestant Ideal which was generally known as American Dream. This event led to the start of globalization process. It is widely accepted notion that the trade-based global civilization established by

[1] "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

Protestant countries led to the development of democracy, peace and stability. According to American political elites, Neoliberal policies remove the barriers in front of the international trade and increase the living standards of even ordinary people. Today, Continental European countries, on the other hand, follow the "Third Way" doctrine and apply a model of capitalism that is more humane than Neoliberalism. Because, according to Neoliberalism which is associated with economic imperialism, social factors are assumed to disrupt the functioning of markets. Therefore, Continental European countries stay away from Neoliberal policies, which are an extension of economic imperialism. They try to protect their societies from the negative effects of free markets. In this study, the destructive effects of marketization caused by Neoliberalism on the family and education institutions are shortly discussed by using the approach of economic sociology. Economy and society are tried to be unified with this research.

Keywords: Neoclassical economics, neoliberalism, economic sociology, individualism.

Giriş

Ekonomi bilimi Aydınlanma düşüncesi ikliminde Adam Smith'in düşünceleriyle doğmuştur. 19. yüzyılın ortalarında bir devrimci olan Karl Marx'ın radikal görüşlerinden dolayı Adam Smith'in kurucusu olduğu Klasik İktisat Okulu ve kapitalizm ağır bir krize sürüklenmiştir. 1871 yılında gerçekleşen Marjinalist Devrimle öncü iktisatçılar tarafından emek değer teorisinin yerine sübjektif fayda teorisi ve pozitif bir sermaye teorisi geliştirilmiş, Karl Marks'a karşı sert bir cevap verilmiştir. Fayda teorisine göre bir malın değerini belirleyen unsur üretimde kullanılan emek miktarı değil, marjinal faydadır yani, tüketici talebidir. İktisat bilimini ve kapitalizmi kurtaran Marjinalist karşı devrimle Klasik İktisat Okulun yerini Neoklasik İktisat Okulu almıştır. Ana akım olan Neoklasik iktisatçılar doğa bilimlerindeki modelleri kopyeleyerek ve matematik kullanarak ekonomi bilimini doğa bilimi formuna sokmayı başarmışlardır.

Özel girişimin önündeki eski geleneksel önyargılar ortadan kaldırılırken, çıkarlarını takip eden girişimciler ile toplumsal düzenin mümkün olduğu ve toplumsal refahın artacağı kabul edilmiştir. Sermayenin ve sermaye sınıflarının topluma faydalı olduğu kabul edilmiştir. Öncü Neoklasik iktisatçılar geliştirdikleri rekabet, verimlilik, özgürlükler, özel girişim, sermaye, fiyat serbestliği gibi argümanlarla liberal kapitalizmin meşru bir ekonomik sistem olarak kabul edilmesini sağlamışlardır. Smith'in düşünceleriyle doğan liberal kapitalizm ve unsurları küresel bir medeniyete yol açmaktaydı. Neoklasik iktisat teorisiyle iktisat biliminin tıpkı doğa bilimleri gibi pozitif bir bilim dalı olduğu da kabul edildi. Bu yüzden, gelirin paylaşımı, eşitsizlik, sosyal adalet, yoksulluk, aile, evlilik, kültür, tarih gibi sosyal konular değer yargılarıyla ilgili olduğu için normatif sorunlar olarak görülüyordu ve ana akım iktisadi analizlerin dışında tutulmaktaydı.

Endüstri devrimiyle ortaya çıkan modern ekonomiler paraya dayalı bir temel üzerine oturduğu için niteliksel olan iktisadi ilişkiler niceliksel olarak ifade edilebilmekteydi. Bu sayede, Neoklasik iktisatçılar ekonomileri matematiksel bir probleme indirgeyebilmiş ve matematiksel formüllerle açıklayabilmişlerdir. Ana akım iktisatçıların katkılarıyla rasyonelleşme eğilimi hızlanmış sıradan insanlar bile rasyonel iktisadi hesaplama yollarını öğrenmişlerdir. Endüstri Devrimiyle birlikte burjuvaların dünya görüşünü yansıtan hesaplayıcı ve egoist bir kişilik olan homo-economicus (iktisadi insan) karakteri ideal iş adama olarak ders kitaplarında okutulmaya ve tüm topluma öğretilmeye başlanmıştır. Ancak,

teorik olan Neoklasik iktisat düşüncesinin değerlerin bulunduğu sosyal bir bağlamla buluşturulması gerekmekteydi.

Bu bağlamda, toplumcu ve etik bir yaklaşımı olan Alman Tarihçi Okulu Adam Smith'in laissez-faire kapitalizmine karşı Kıta Avrupasına özgü bir milli iktisat modeli geliştirmiştir. Eski Kurumsal Okul ile ana akım iktisat bilimindeki gelişmelere karşı çıksa da heterodoks iktisadın düşüncelerine dönüşmüşlerdir. 20. yüzyılın başlarında Neoklasik iktisatçıların karşısında konumlanan iktisatçılar için "sosyal ekonomist" ifadesi kullanılmaktaydı. Eski Kurumsal İktisat Okulundan olan Thorstein Bunde Veblen ve John Kenneth Galbraith, ayrıca Gustav Schmoller ve Max Weber gibi Alman iktisatçılar laissez-faire kapitalizminin anlamını sorgulayan, en rafine eleştirileri yapan sosyal ekonomistler olarak tanımlanıyorlardı. Sosyal ekonomistler doğa bilimine benzemeye çalışan, teorik ve matematiksel olan Neoklasik iktisat düşüncesinin adil ve ahlaki olmadığını, zengin sınıfların çıkarlarına hizmet ettiğini ileri sürmekteydiler.

1930-40'larda ekonometrinin kullanılmaya başlanmasıyla Amerika'da oldukça matematiksel olan orijinal bir iktisat düşüncesi doğdu ve Veblen'in kurucusu olduğu Eski Kurumsal İktisat Okulu bir kenara itildi. Amerika'da Neoklasik iktisadın ana akım olmasıyla verimlilik (karlılık) ilkesi sosyal adalet ilkesinin yerine geçti. Amerika'da ortaya çıkan yeni ekonomik anlayışa göre verimli olan şirketlerin, organizasyonların, sistemlerin, ürünlerin, devletlerin hatta insanların piyasanın evrim sürecinde ayakta kalması beklenmektedir. Kıta Avrupası'nda Alman Tarihçi Okulun mirasçısı olan Ordoliberal iktisatçılar laissez-faire kapitalizminin, ekonominin paraya dayalı bir temel üzerine oturmasının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini görmüşlerdi. Serbest piyasa ekonomisine güvenmedikleri için araştırmalarında toplumsal olan "sosyal piyasa ekonomisi" kavramını kullanmaktaydılar.

Bu bağlamda günümüzde de Kıta Avrupası ülkeleri ekonomik emperyalizmin odak noktası olan Neoliberal politikalardan uzak durmaktadır. İktisat sosyolojisi araştırmaları Neoliberalizmin yaslandığı Neoklasik teorinin sosyal ve kültürel bağlamla buluşmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, iktisat sosyolojisi yaklaşımıyla ekonomi ile toplum arasında bir entegrasyona ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Ekonomi ile Toplumun Entegrasyonunu Sağlayan Sosyal Bilim Dalı Olarak İktisat Sosyolojisi

Eski İktisat Sosyolojisinin en iyi eserlerini Max Weber yapmıştır. İktisat sosyolojisinin ana kaynağı Alman Tarihçi Okuludur. İktisat sosyolojisi ekonomi teorisinin ihtiyaç duyduğu sosyolojik çerçevenin veya bağlamın sağlanması gibi bir fonksiyon üstlenerek ekonomi bilimiyle sosyoloji arasında bağı kurmaktadır. İktisatçılar ekonomik sistemin hareketini sağlayan unsur olarak çıkarlar ve maddi kaynaklar üzerine odaklanırken, sosyologlar başta sosyal ilişkiler olmak üzere kültür gibi sosyal faktörlere odaklanmaktadırlar. Sosyologlara göre piyasalar sosyal ilişkiler içerisinde gömülüdür, yani sosyal ilişkilerden ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, iktisat sosyolojisi araştırmalarında çıkarlar ile sosyal ilişkiler arasında bir entegrasyona ulaşılmaya çalışılmaktadır. İktisat sosyolojisi de iktisat bilimi ile sosyolojinin bir karışımı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, iktisat sosyolojisi sosyoloji ile ekonomi bilimi arasında bir köprü görevi görerek, iki bilim dalı arasında iletişimi sağlamaktadır. Neoklasik iktisatçılar analizlerine kültür, sınıf yapısı, ahlak, kurumlar gibi sosyal unsurları dahil etmemişlerdir. Ancak,

ekonomiler sosyal bir dünyanın parçasıdır, ekonomik analizlere sosyal unsurların da dahil edilmesi gerekmektedir. Çünkü, kültür, kurumlar, ahlak, tarih gibi sosyal faktörler ekonomileri etkiler. İktisat sosyolojisi çalışmaları Neoklasik teorinin ihmal ettiği sosyal ilişkiler ve kültür gibi faktörlerin analizini yaparak bu faktörleri kapitalist modele dahil eder. Bu bağlamda, ekonomi (çıkarlar) ile toplum (sosyal ilişkiler) arasında bir entegrasyona ulaşılır. Böylece, Neoklasik teorinin ekonomik sistem içerisinde daha kolay bir şekilde uygulanmasının yollarını ortaya koymaktadır.

Ekonomi bilimiyle sosyoloji arasında bir köprü kurulmasının gerekli olduğu çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Ekonomi ve sosyoloji arasında yardımlaşmaya ve tamamlayıcılık ilişkisine ihtiyaç bulunurken, iki disiplin arasında rekabet ve ikame ilişkisine ise ihtiyaç görülmemektedir. Çünkü, bireysellik ideolojisini benimseyen ekonomik analizlerin sosyolojik perspektifle desteklenmesi gerekmektedir. Hatta, bazı öncü Neoklasik iktisatçılar bile ekonomik olguların sosyoloji kullanılmadan incelenemeyeceğini belirtmişlerdir. Çünkü sosyoloji ile karmaşık bir sosyal olgunun birçok unsuru araştırılabilir. Böylece, ekonominin topluma hizmet etmesi de sağlanabilir. Çünkü, toplum bireyden daha önemlidir ve bireyden önce gelir.

Ekonomi bilimi ve sosyolojinin ortaya çıkışından beri iki disiplin arasında teorik ve metodolojik olarak ayrılma eğilimi bulunmaktadır. Bu ayrılma veya farklılaşma Adam Smith'in sosyolojinin öncü eseri olarak kabul edilen "Ahlaki Duygular Kuramı" ile ekonomi bilimine tekabül ettiği düşünülen eseri "Ulusların Zenginliği"ne kadar uzanmaktadır. Sosyoloji biliminin kurucusu olan Auguste Comte ekonomi biliminin sosyolojinin bünyesinde farklı bir alan olduğunu düşünerek bu yaklaşımı doğrulamıştır. Bu görüş toplumun parçalara bölünerek bilimsel olarak incelenmesinin mümkün olmadığı görüşüne dayanmaktadır. Çoğu sosyolog ve özellikle Alman iktisatçılar Comte'un bu görüşünün takipçisi olmuşlardır. Dolayısıyla, ekonomi teorisini kapsayıcı bir sosyolojik çerçeve veya bağlam içine yerleştirmeye çalışmışlardır.

Bu bağlamda, Alman Tarihçi Okulun en önemli üyelerinden birisi de Gustav Schmoller'dir. Schmoller'in çalışmaları ile Alman Tarihçi Okul arasında çok büyük bir özdeşlik vardır. Schmoller Alman Tarihçi Okulun lideri olarak Neoklasik iktisatçılara karşı metodoloji hakkında bir yöntem savaşı yapmıştır. Schmoller aynı zamanda Alman halkının refahını arttırmak isteyen bir sosyal politikacıydı. Bu bağlamda, Schmoller'in araştırma programı iktisat sosyolojisinin öncülü niteliği taşımaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında doğan iktisat sosyolojisinin köklerinde Schmoller'in ve Alman Tarihçi okulun düşünceleri bulunmaktadır. Schmoller'e göre Almanya'daki ekonomik sistemin kapitalizme dönüşümü tarihten, kültürden, ahlaktan, yani sosyal bağlamdan ayrılmış olan ana akım liberal Neoklasik ekonomik teorisiyle araştırılamaz.

Bu yüzden, Schmoller etik ve sosyolojiyi kullanarak bir milli iktisat bilimi geliştirmeye çalışmıştır. Schmoller'e göre Alman ekonomisinin kapitalizme dönüşümünün anlaşılması ve bu dönüşümün toplum lehine yönetilmesi için sosyal bağlamı oluşturan unsurların araştırılması gerekmektedir. Sosyal unsurların tarihsel ve evrimci bir perspektifle araştırılabilmesi için ahlaki kodlara odaklanılması gerekir. Schmoller'in geliştirdiği milli ekonomi biliminin merkezinde ahlak, yani değerler ve normlar bulunur. Ahlak, yani değerler ve normlar kültürün içinde gömülüdür. Bu yüzden, Schmoller tarihsel olduğu kadar

sosyolojik (kültürel) bir yaklaşımı benimsemiştir. Ona göre kültürün en önemli parçası olan milli değerlerin gelişimi tarihin izleyeceği yolu belirler.

Milleti bir bütün haline getiren, sürekliliğini sağlayan en önemli şey kültürel mirasın yeniden üretilmesi ve aktarılmasıdır. Milleti oluşturan kültürel unsurlar başta devlet olmak üzere ortak bir dil ve tarihtir, ayrıca ortak bir geçmiş, ortak ahlak ve ortak olan fikirler dünyasıdır. Ancak zamanla laissez-faire kapitalizminin etkisiyle milli değerler değişir, insanlar "Ben" ilkesiyle hareket etmeye başlar ve sosyal denge bozulur. Sosyal sınıflar arasında kavgalar ve siyasi çatışmalar başlar. Kültürel yozlaşma yaşanır ve sosyal istikrar bozulur. Şiddetli bir siyasi ve sosyal kriz yaşanır. Sermaye ile emek sınıfları arasında toplumsal barışı sağlayan konsensus bozulur. Milletlerin batmasının ve yok olmasının bir nedeni bu ahlak krizinin yaşanmasıdır. Bu krizden kurtulmanın yolu kültür dünyasını geliştirmektir.

Holistik bir yaklaşımı benimseyen Alman Tarihçi Okulu üyeleri İngiltere merkezli olan liberal iktisat teorilerinin Almanya koşulları için doğru olmadığını düşünmüşlerdir. Rasyonel birey ideolojisi üzerine kurulu olan liberal teoriler sosyolojik bir faktör olan kültür unsurunu dikkate almamaktadırlar. Ancak, ekonomiler kültürel olgulardır ve kültürel temele ihtiyaç duyarlar. Ekonomiler kültürün içinde gömülüdür. Kültür ve değerler milli birliği sağladığı gibi ekonomilerin performansını da etkiler. Değerler üzerinden toplumsal konsensusun sağlandığı Kıta Avrupası ülkelerinde ekonomik gelişme hızının daha yüksek olduğu da görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında geniş halk kitlelerinin yoksullaşmasını gören Alman Tarihçi Okulu üyeleri Adam Smith'in laissez-faire kapitalizmiyle ilgili eleştirel görüşlerini açıklarken Morfoloji bilimini bir metafor olarak kullanıyorlardı.

Canlılar morfolojik olarak incelendiğinde vücudun içinde kanın dolaştığı dolaşım sistemleri olduğu keşfedilmişti. Benzer şekilde ekonomilerde de mal ve para akımlarının dolaşacağı bir kurumsal yapıya ihtiyaç olduğu hem Tarihçi Okulun ve hem de Eski Kurumsal İktisat Okulun üyeleri tarafından düşünülüyordu. Alman Tarihçi Okuluna göre ekonomilerdeki makro ve mikro ekonomik ilişkiler bir vücudun içindeki dolaşım sisteminde olduğu gibi, bütünsel bir kurumsal, yani sosyolojik ortam içinde gerçekleşmelidir. Tıpkı dolaşım sisteminde olduğu gibi ekonomik akımların dolaşacağı kurumsal ortamın veya sosyolojik ortamın sağlanması için de hukuk bilgisine ihtiyaç vardır(Derya,2015:1-3).

Alman iktisatçılar II. Dünya Savaşından sonra 1940'ların sonlarında hukuk bilgisiyle Neoklasik iktisat düşüncesini sentezleyerek, Alman Tarihçi Okulun köklerinden Ordoliberalizm olarak bilinen yeni bir okul geliştirmişlerdir. Böylece, Ordoliberalizm düşüncesiyle kendi koşullarına uygun bir ekonomik sistem geliştirmiştir. ORDO (Düzen) teorisiyle ekonomi ile toplum arasında bir entegrasyona ulaşmaya çalışmaktadırlar. İyi düzenlenmiş bir ekonomik sistemle ekonominin topluma hizmet etmesine çalışılmaktadır. Kıta Avrupası ülkeleri Adam Smith'in İngiltere için ortaya attığı laissez-faire kapitalizm modelinden farklı bir ekonomik sistem geliştirmeye çalışmışlardır. Hatta, İskandinav ülkeleri de Almanya gibi Üçüncü Yol ülkesi olmayı benimsemişlerdir. Üçüncü Yolun bir diğer adı Sosyal Demokrasidir(Derya,2015:1-3).

20. yüzyılın başlarında Neoklasik iktisatçılara karşı konumlanan Eski Kurumsal iktisatçıların önderliğini Thorstein Bunde Veblen yapıyordu. Veblen Neoklasik iktisat kuramına alternatif olacak bir iktisat kuramı geliştirmemişti. Ancak, insanlık tarihi boyunca libe-

ral kapitalizmin olduğu dönemin en vahşi ve en barbar dönem olduğunu ileri sürüyordu. "Aylak Sınıfların Teorisi" (1899) adlı kitabı çok meşhur olmasını sağlamıştı. Amerika'da Veblen'in resimleri olan tişörtler bile yapılmıştı. Amerika için Sovyet tipi mühendislerin yönettiği planlı bir ekonomi modeli öneriyordu. Amerika'da bürokratik bir ekonomi yönetiminin olması kapitalizmin kronik krizlerinden toplumu koruyabilecektir. Bu durum Klasik liberalizmi benimseyen Amerikan siyasi elitlerine ve Amerikan idealine göre kabul edilemez bir durumdu.

Buna rağmen Veblen en tanınmış Amerikan üniversitelerinde de Sosyalizm dersi vermiştir. Veblen iş adamlarını temsil eden ve ders kitaplarında yer alan homoeconomicus karakterini ailesi, ülkesi, dini olmayan bir hayali karaktere benzetmekteydi. Ders kitaplarından homoeconomicus gibi rasyonel iktisadi hesaplama yöntemlerini öğrenen iş adamları karlarını veya faydalarını her zaman doğru bir şekilde hesaplayabilmektedir. Ancak, Veblen kapitalizmin insanlar için anlamlı ve huzurlu bir hayat yaratamadığını düşünüyordu. Yalnızca Sosyalizmin insanlar için anlamlı ve mutlu bir hayat yaratabileceğini ileri sürüyordu. Veblen'e göre mühendisler topluma faydalı yeni ürünler geliştiren ve satışlarını/karlarını maksimize etmeye çalışan açgözlü iş adamlarına göre daha faydalı olan insanlardı(Ross, 1991:216).

Holistik bir yaklaşımı benimseyen Eski Kurumsal İktisatçılara göre ekonomi bilimindeki kuramlar rasyonel birey odaklı ve evrensel kanunlar şeklinde olmamalıydı. Newtoncu mekanik bir perpespektifle iktisadi olaylar ontolojik olarak açıklanamıyordu. Holistik ve evrimci/organik bir perspektif iktisadi olayların açıklanmasında ontolojik olarak daha kullanışlıydı. Tarihsel ve kurumsal değişim holistik organik bir perspektifle daha iyi açıklanıyordu. Ekonomi biliminin niceliksel değil, niteliksel bir bilim olduğunu da ileri sürüyorlardı. Bu yüzden ekonomi teorilerinin rasyonel bireyin davranışına indirgenmesinden ve sosyal unsurlardan soyutlanmasına karşıydılar. Eski Kurumsalcılara göre rasyonel birey ideolojisini benimseyen ana akım iktisatçılar diğer sosyal bilimlerdeki gelişmeleri yakından takip etmeli, bir doğa bilimine benzemeye çalışan Neoklasik iktisat kuramından daha gerçekçi bir iktisat kuramı oluşturmalıydı(Yonay,1998:110).

Eski Kurumsalcılara göre tekeller, oligopoller ve tekelci rekabet modelleri veri olarak alınıp, bu aksak rekabet piyasalarının kurumsal olarak nasıl düzenleneceği çalışılmalıydı. Aksak rekabetin bulunduğu piyasalar kaynakları verimli olarak kullanmadığı gibi toplumsal refahın azalmasına yol açıyordu. Amerikan ekonomisini fiyatları ve ücretleri bile belirleyen dev tekeller yönetiyordu. Eski Kurumsalcılara göre dev tekellerin olduğu piyasaların toplum yararına göre işlemesi için daha fazla devletin koordinasyonu gerekliydi. Bu kurumsal düzenlemeler piyasaların ikamesi için değil, toplum yararına göre işlemeleri için gerekliydi. Ancak, Neoklasik iktisatçılara göre rekabetçi olan piyasalar harmoni içerisinde işlemekteydi. Rekabetçi piyasalara yapılan müdahaleler refah açısından optimal sonuçları bozmaktaydı(Yonay,1998: 127).

Eski Kurumsal iktisatçılardan olan ve burjuva Veblen olarak tanınan John Kenneth Galbraith, çalışmalarının büyük bir kısmında Amerikan ekonomisinde dev şirketlerin egemen olduğu kurumsal yapıda ortaya çıkan sorunları incelemiştir. Dev tekeller yalnızca Amerika ekonomisini değil birçok çevre pazarları da yönetmektedir. Galbraith'ın çözmeye çalıştığı sorunlar arasında gelir eşitsizliği, yetersiz kamu malları, rekabetçi piyasa düzeni-

nin yok olması ve yerleşmiş iktisat teorilerinin geçersiz kalması, enflasyon gibi konular bulunmaktadır. Bu sorumların çözümü için de bir kamucu/toplumcu program önermektedir. Bu programın maddeleri toplumsal dengenin (devlet-piyasa dengesi) sağlanması için önemlidir. Amerikan ekonomisindeki eşitsizliklerin giderilmesi için ortaya koyduğu programda çareler aramıştır.

Kamucu bir yaklaşımı olan Galbraith'ın önerdiği program özel sektörün ürettiği mallar (arabalar, giysiler, konutlar, lüks tüketim malları gibi) ile kamusal mallar (eğitim, sağlık, iyi yollar, temiz su, temiz hava gibi) arasındaki dengesizliği giderecek maddeler içermektedir. Çünkü, Amerikan ekonomisinde özel mallar büyük miktarlarda üretilirken, kamusal malların yetersiz üretilmesi yoksulluğa ve eşitsizliğe yol açmaktadır. Galbraith'a göre aşırı bir bireysel tüketim hırsı toplumsal çözülmeye yol açmaktadır. Toplumsal eşitsizliğin ve yoksulluğun giderilmesi için kamusal malların arttırılması, küçük şirketlerin birleşmeye teşvik edilmesi, kamu harcamalarının kullanılması, devletin ekonomiyi sürekli gözetmesi ve yönlendirmesi gibi çözüm yolları önermiştir(Yılmaz, 2009:100-101).

1930'lardan 1970'lere kadar olan dönem Neoklasik iktisadın gittikçe güçlendiği ve bir tekel konumuna yükseldiği yıllar oldu. Bu bağlamda 1970'lerde Neoklasik iktisatçılar sosyolojinin araştırma alanına girerek matematiksel modellerini sosyal alanlarda kullanmaya başladılar. 1992 yılında Nobel ödülü alan Garry Becker evlilik, doğurganlık, suç ve ceza, ayrımcılık gibi sosyal alanlarda mikro iktisat teorisini ve rasyonel seçim teorisini kullanarak çalışmalar yaptı. Oliver Willamson sosyolojinin araştırma alanına giren ikinci önemli Amerikalı iktisatçı oldu. Oliver Williamson Yeni Kurumsal İktisat Okulu başlığı altında yeni bir yaklaşım geliştirdi. Yeni Kurumsal İktisat Okulu, Neoklasik iktisat düşüncesini eleştiren holistik bir yaklaşımı olan Eski Kurumsal Okuldan çok farklıydı. Rasyonel birey ideolojisini benimseyen Yeni Kurumsal İktisat Okulu Neoklasik iktisadı tamamlamak ve kurumsal olarak güçlendirmek için geliştirilmişti.

Çünkü, tarihin akışını belirleyen unsur toplum değil, rasyonel bireyin davranışıdır. Rasyonel bireyin davranışı toplumu ve tarihi etkilemektedir. Yeni Kurumsal İktisat Okulu Neoklasik iktisadı ikame etmek için değil, tamamlamak için çalışmalar yapmaktaydı. Oliver Williamson'un yanı sıra Nobel ödüllü Douglas North da en önemli modern olan Yeni Kurumsal iktisatçılar arasındadır. North Amerikan kapitalizminin tarihsel ve kurumsal olarak gelişmesini açıklayarak tanınmış bir iktisatçı olmuştur. North'a göre Amerikan kapitalizminin sıra dışı bir başarı hikayesi vardır. Böylece, Garry Becker ve Oliver Williamson'un sosyolojinin araştırma alanına girerek araştırmalar yapması iktisat ve sosyoloji arasındaki iletişimin gelişmesini sağladı. Garry Becker'dan sonra Douglas North ve Oliver Willamson gibi tanınmış Yeni Kurumsal İktisatçılar da Nobel ödülleri aldılar. Bu yıllar Neoliberalizmin yükseldiği ve Dünyaya yayıldığı yıllar oldu.

Amerika'da yaşayan Türk iktisatçı Daron Acemoğlu da en çok tanınmış Yeni Kurumsal iktisatçılar arasındadır. Acemoğlu'nun modern kurumsal iktisat literatüründe en çok atıf yapılan makale ve kitap çalışmaları bulunmaktadır. Acemoğlu'na göre bir ülkedeki kurumların kalitesi ekonomik performansı arttırmaktadır. Demokrasi, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü, bağımsız ve özgür bir medya kalkınmanın kalitesini arttırmaktadır. Kurumların büyümeyi, eşitsizliği ve yoksulluğu nasıl etkilediğiyle ilgili dünya ekonomisinden verdiği çarpıcı örnekler büyük bir okuyucu kitlesi tarafından da benimsenmektedir.

Acemoğlu Doğu Almanya versus Batı Almanya veya Kuzey Kore versus Güney Kore gibi örnekler üzerinden, demokrasi, piyasalar, özel mülkiyet, özel girişim, liberalizm, hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, özgür medya gibi unsurların zenginliğe, özgürlüğe ve yaşam kalitesine yol açtığını göstermektedir.

Japonya'nın sıra dışı kalkınma tecrübesini kurumsal olarak analiz eden Masahiko Aoki de en ünlü Yeni Kurumsal iktisatçılar arasındadır. Aoki Almanya, Amerika, Japonya ve Çin gibi ülkelerde bulunan şirketlerdeki organizasyonel ve kurumsal varyasyonları karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Bu ekonomilerdeki kurumsal varyasyonları, ayrıca kurumsal değişime/katılıklara yol açan faktörleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Aoki'ye göre kurumlar bakımından ülkeler arasında varyasyon bulunmaktadır. Yani, Dünyada başarılı olan bir çok model bulunmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde de çoğu araştırmacıya göre IMF tarafından Gelişmekte Olan Ülkelere yapısal uyum programlarıyla uygulatılan Neoliberal model tek geçerli ve ideal model olarak kabul edilmemelidir.

1980'lerin başlarında ortaya çıkan Yeni İktisat Sosyolojisi, Neoklasik İktisada ve kurumsal olarak tamamlayıcısı olan Yeni Kurumsal İktisat Okuluna bir tepki olarak doğmuştur. Yeni İktisat Sosyolojisi, rasyonel seçim teorisini benimseyen Yeni Kurumsal İktisat Okulunun muhalifi olarak, tam karşısında konumlanmaktadır. Günümüzde ekonomi bilimi ile sosyoloji arasındaki bölünme devam etmektedir. Son yıllarda ortaya çıkan yeni akımlar bu bölünmeyi arttırmaktadır. Neoliberal politikalardan kaynaklanan ekonomik emperyalizm sonucunda, rasyonel seçim teorisinin tüm sosyal hayata uygulanması bu bölünmeyi daha da ağırlaştırmıştır. Piyasalara odaklanan Neoliberal politikalar ve ekonomik emperyalizm topluma ve ailelere zarar vermektedir.

İktisat Sosyolojisi ve Neoliberalizme Karşı Üçüncü Yol

1970'ler Amerikan ekonomisinin durgunluğa girdiği ve güç kaybettiği yıllardı. Bu yıllarda Amerikalı elitler bir çıkış yolu olarak Neoliberalizmi ortaya attılar. Bu dönüşümün siyasi öncüleri Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'dı. 1978'de yayınlanan Washington Mutabakatı Neoliberalizmin doğum belgesiydi. Washington mutabakatı kamuoyu tarafından Amerikan Rüyası olarak bilinen Protestan İdealinin güncel olan yeni formülünü temsil ediyordu. Bu Mutabakat ile Adam Smith ve liberal argümanları yeniden dünyaya gelmiş, küreselleşme sürecinin başlamasına yol açmıştı. Adam Smith'e göre serbest piyasa ekonomisi kaynakların verimli olarak kullanılmasını sağlayarak yoksulluk sorununu çözüyordu. Devletin ekonomiye müdahalesi ise verimsizliğe yol açarak yoksulluğu arttırıyordu.

Adam Smith'e göre Anglo-Sakson ülkelerde toplumlar piyasa etrafında organize oluyordu. Zenginliğin yolu ise liberal politikalardan geçiyordu. Adam Smith'in liberal ekonomiyle ilgili görüşleri ticarete dayalı küresel medeniyetin temellerini oluşturdu. Anglo-Sakson ülkelerin kurduğu ticarete dayalı küresel medeniyetin Dünyada demokrasinin, barış ve istikrarın gelişmesine yol açtığı düşünülmektedir. Amerikalı siyasi elitlere göre Neoliberal politikalar uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak sıradan insanların bile yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamaktadır.

Ayrıca, Neoliberalizm Klasik liberalizmin ve Aydınlanma düşüncesinin en önemli unsurlarının (insan hakları, hukukun üstünlüğü, liberalizm, özel girişim, özel mülkiyet, demokrasi, orta sınıflar gibi) küreselleşmesini sağlayarak dünyaya barış ve istikrar getir-

mektedir. Bu bağlamda Amerikalı elitler ulusal sınırların küresel medeniyetin, uluslararası ticaretin ve sermaye akımlarının önünde bir bariyer olduğunu düşünürler. Küresel medeniyete uyum sağlayan toplumların refahtan pay alması teşvik edilirken, küresel medeniyete uyum sağlamayan ve küresel barışı tehdit eden toplumların cezalandırılmasına çalışılmaktadır.

Neoklasik iktisat düşüncesinden türetilmiş olan Neoliberalizm dünya ekonomisinde en başarılı model olarak kabul edilmektedir. Amerika'nın Neoliberalizm olarak bilinen kamu politikası modeli minimum devlet müdahalesine dayanır. Dünyada özel girişimciliği en iyi destekleyen model olarak kabul edilir. Amerikan ekonomisinin yükselişinin arkasında geliştirdikleri orijinal iktisat düşüncesi, uluslararası ticaretteki başarıları, yetenekli girişimcileri ve şirketlerin başarısı bulunur. Protestanların kültürel mantığına göre piyasaların serbest olması ve sınırlandırılmaması gerekir. Serbest piyasalar sıradan insanların bile yaşam standartlarının yükselmesini sağlamaktadır. Amerika'nın iktisadi olarak gelişmesinde çok büyük katkıları olan Protestanlar Amerikan kültürünün temelinde yer alırlar.

Protestan kültürü bireyselliğin gelişebildiği bir kültürdür. Amerikan toplumu İngiltere gibi bireysellik ideolojisiyle kalkınmayı başarmıştır. Protestanlığın en önemli modernleştirici etkileri Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Amerika Neoliberal politika mantığı ile kapitalizmin, tüketimciliğin, teknolojik değişimin ve modernliğin kalesi olmuştur. Amerika'da Neoliberal iktisat düşüncesi ile dini ahlak arasında büyük bir uyum vardır. Protestan kültürünün hakim olduğu Amerika'da başarılı girişimciler ve iş adamlarının seçilmiş kutsal kişiler oldukları düşünülür. Başarılı Protestan iş adamlarının topluma yaptıkları katkılardan dolayı Cennete alınacakları düşünülmektedir. Protestan iş adamlarının güzel ahlakı liberal kapitalizmin meşru bir ekonomik sistem olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Amerikalı siyasi elitlere göre milliyetçi siyasi görüşlerin çok güçlü olduğu Kıta Avrupası ülkelerindeki proaktif devletler inovasyonu, yaratıcılığı, verimliliği ve ekonomik büyüme hızını yavaşlatmaktadır. Yani, Kıta Avrupası'ndaki karma ekonomi modelleri sosyal adaleti hedeflerken, piyasalara yapılan aşırı düzenlemeler ekonomik büyüme ve teknolojik yenilik performansını azaltmaktadır. Dolayısıyla, Kıta Avrupası ülkelerinde artan ekonomik sorunların temel nedeni olarak verimsizliğe yol açan karma ekonomi modelleri ve özel girişimin düzenlenmesi görülmektedir. Kıta Avrupası'ndaki proaktif devletler ve büyük bir kamu kesiminin varlığı eşitsizlikleri ve yoksulluğu azaltırken, verimliliğin, teknolojik değişimin ve ekonominin büyüme performansının azalmasına yol açmaktadır.

Günümüzde Neoliberalizme karşı güçlü bir alternatif olarak Kıta Avrupası ülkelerinde "Üçüncü Yol" doktrini bulunmaktadır. Neoliberalizm Neoklasik iktisadın özel bir formudur ve Amerikalı iktisatçılar tarafından bir akademik model haline getirilmiştir. 1980'lerin başlarından beri tüm dünyada etkili olan Neoliberalizm ekonomik emperyalizmin bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. "Üçüncü Yol" doktrini ise Anthony Giddens tarafından Neoliberalizme, yani ekonomik emperyalizme karşı geliştirilmiştir. "Üçüncü Yol" bir taraftan Amerikan Kapitalizmine diğer taraftan Sovyet Kommünizmine alternatif olarak doğmuştur. Üçüncü Yolun bir diğer adı ise sosyal demokrasidir(Hira,2018:355-356).

Üçüncü Yol kapitalizmin olmadığı bir piyasa ekonomisini ifade etmektedir. Ünlü sosyolog Anthony Giddens Üçüncü Yolun eşitsizliklerin azaltılması, sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması, toplumsal işbirliğinin geliştirilmesi ve zayıf olanın korunması gibi değerlere sahip olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü Yol kapsamında devletin görevleri makroekonomik istikrarı sağlamak, eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarını yapmak, eşitsizliklerin önüne geçmek, bireylerin kendilerini gerçekleştirme fırsatlarını yaratmaktır. Giddens, iyi bir toplum düzenine ulaşılması için devlet, piyasalar ve sivil toplum arasında düzgün bir denge kurulması gerektiğini belirtmiştir(Hira,2018:359).

Günümüzde Kıta Avrupası ülkeleri "Üçüncü Yol" doktrinini izleyerek Amerikan Kapitalizminden daha insani olan bir kapitalizm modelini uygulamaktadırlar. Neoklasik iktisat düşüncesinden oluşturulmuş olan Neoliberalizme göre ekonomik hayat sosyal ve kültürel olarak gömülü değildir. Neoliberal yaklaşıma göre ekonomiler toplumun bir parçası olarak kabul edilmez ve toplumdan soyutlanarak incelenir. Hatta, sosyal faktörlerin piyasaların işleyişini bozduğu düşünülür. Doğa yasalarına benzer yasalar doğrultusunda işleyen piyasaların özerk alanlar olduğu düşünülür. Dolayısıyla, Kıta Avrupası ülkeleri toplumlarını piyasaların olumsuz etkilerinden koruyabilmek için ekonomik emperyalizmin bir uzantısı olan Neoliberal politikalardan uzak durmaktadırlar.

Neoliberalizm aileyi değil, bireyi ve özgürlüğü temel değerler olarak almaktadır. Bireysellik ideolojisi üzerine kurulu olan bir gelişme yolu izlemektedir. Neoliberalizmin etkisi altında olan Kıta Avrupası ülkelerinde ortalama yaşam süresi uzarken, toplumlar hızla yaşlanmaktadır. Yani, yaşlı nüfusun payı genç nüfusa göre hızla artmaktadır. Doğurganlık oranları ise çok azalmıştır. Aile başına düşen çocuk sayısı oldukça azalmaktadır. Dolayısıyla, toplam nüfus içerisinde çocuk ve gençlerin oranı düşmektedir. Aynı zamanda, aşırı yaşlı olan nüfusun yol açtığı ekonomik ve sosyal sonuçlar bulunmaktadır. Yaşlıların bakımı devletlere ve genç ailelere büyük ekonomik ve sosyal yükler getirmektedir.

Kıta Avrupası ülkeleri milli gelirlerinin çok büyük bir kısmını sosyal güvenlik programlarına harcamaktadırlar. Kıta Avrupası ülkelerinde sosyal güvenlik harcamalarının milli gelire oranı % 19, Amerika'da ise % 9 olarak gerçekleşmiştir. Sosyal güvenlik harcamalarının yaklaşık olarak % 85'i sosyal sigorta programlarına (yaşlılık, özürlülük, işsizlik, sağlık sorunları) yapılmaktadır. Sosyal güvenlik harcamalarının % 15'i ise sosyal yardım programlarına yapılırken ülkeler arasında bu oranda çok büyük farlılıklar görülmektedir. OECD ülkeleri arasında sosyal güvenlik düzenlemeleri incelendiğinde Anglo-Sakson modelinin baskın bir model olduğu görülmektedir. Kıta Avrupası ülkelerinin tam tersi olarak Anglo-Sakson ülkelerde sosyal sigorta sisteminde kullanılan araçlara daha az önem verildiği, yoksul kesimleri hedefleyen sosyal yardımların daha önemli olduğu görülmektedir.

Kıta Avrupası ülkelerinin ise sosyal güvenlik düzenlemelerinde baskın bir model oluşturmadıkları görülmektedir. Kıta Avrupası ülkelerinde sosyal sigorta sisteminin payı çok büyüktür. Ayrıca, sosyal güvenlik düzenlemelerinin ikinci parçası olan sosyal yardım programlarıyla ailelere ve yoksul gruplara çok önemli yardımlar yapılmaktadır. Anglo-Sakson ülkelerinde sosyal yardım harcamalarının payının göreceli olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, Kıta Avrupası'nda sosyal güvenlik sisteminin kapsamı ve yapılan harcamalar Anglo-Sakson ülkelerinden çok daha yüksektir.

Kıta Avrupası'nda daha büyük paya sahip olan sosyal güvenlik sistemi sayesinde Anglo-Sakson ülkeleriyle karşılaştırıldığında yoksulluğun daha hızlı azaldığı görülmektedir. Yapılan ekonometrik araştırmalar OECD ülkelerinde sosyal güvenlik sisteminin yoksulluğu önemli ölçüde düşürdüğünü kanıtlamıştır. Sosyal güvenlik sisteminin Kıta Avrupası'nda yoksulluğu en az % 40 oranında düşürdüğü, Belçika ve İsveç gibi sosyal güvenlik sisteminin çok güçlü olduğu ülkelerde ise % 70 oranında yoksulluğu azalttığı kanıtlanmıştır. Bir Anglo-Sakson ülke olan Amerika'da uygulanan sosyal güvenlik sistemi ise yoksulluğun % 28 oranında azalmasına neden olmaktadır.

Modernleşme ve sekülerleşme sonucunda geniş ailelelerin çekirdek aileye dönüşümü Kıta Avrupası'nda hızla devam etmektedir. Toplam aile türleri içinde en yüksek pay çekirdek ailelere aittir. Kadınların eğitim düzeyinin artması, haklar bakımından güçlenmeleri ve iş hayatına katılmaları sonucunda eş rollerinin daha dengeli ve esnek olduğu simetrik çekirdek ailelerin sayısında da artış vardır. Kadınların güçlenmeleri sonucunda karı koca arasındaki ayrışmış eş rollerinin birleşmiş eş rollerine doğru dönüşüm içinde olduğu görülmektedir. Simetrik çekirdek ailelerde kadınların ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumluluklarını kocalarıyla paylaştıkları görülmektedir. Oldukça eğitimli olan kadınlar aile içinde önemli kararların alınmasında ve ailenin geçiminde erkekler kadar söz sahibi olmuşlardır.

İşçi sınıfları arasında geniş ailelerin hala yaşadığı görülmektedir. Ancak, eğitim düzeyinin yükselmesiyle Kıta Avrupası ülkelerinde geniş ailenin yerini simetrik çekirdek aile almıştır. Ekonomik koşullar sonucunda Avrupalı ülkelerde aile büyüklüğü küçülmüştür. Şirketler dünyasında istihdam için coğrafi olarak hareketli bir işgücü koşulunun bulunması ailenin daha da küçülmesine yol açmaktadır. Ev merkezli, tüketim odaklı ve müstakil hayat yaşayan özelleşmiş çekirdek ailelerin akrabalık ve komşuluk ilişkileri ise oldukça azdır. Ekonomik koşullar aile ve akrabalık ilişkilerine zarar vermektedir. Oldukça eğitimli olan genç ailelerin maddi koşullar bakımından yaşlı ebeveynlere ve akrabalarına olan ihtiyaçları azalmıştır.

Kıta Avrupalı ülkelerde boşanma oranları ise oldukça yüksektir. Evlenen gençler uzun süre evli kalmamaktadırlar. Boşanan gençlerin büyük bir kısmı yeniden evlenmektedir. Böylece, karma ailelerin (üvey ailelerin) sayısı artmaktadır. Yeniden evlenmeyen, kadınların aile reisi olduğu tek ebeveynli ailelerin sayısı da artmaktadır. Kadının hem anne hem de baba rolünde olduğu ailelerin oranı oldukça yükselmiştir. Bir yandan da hiç evlenmeyen ve yalnız yaşayanların oranında da oldukça büyük artış vardır. Avrupalı ülkelerdeki bu olumsuz gelişmeler aile ve evlilik kurumunun gözden düştüğünü göstermektedir. Avrupalı ülkeler sosyal politikalarla aile kurumunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Çünkü, aileler toplumun temel yapı taşıdır. Kıta Avrupalı ülkelere göre de "güçlü aile güçlü toplum" demektir (Browne,2015:124-125; Köse,2022:105-108).

Aile ve akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu, fırsat eşitliğinin, sosyal güvenliğin, sosyal adaletin ve dayanışmanın bulunduğu Kıta Avrupası ülkelerinde insanların daha uzun ve sağlıklı yaşadıkları ispat edilmiştir. Fırsat eşitliğinin, sosyal güvenliğin, sosyal adaletin ve dayanışmanın bulunduğu, ailenin ve sosyal ilişkilerin güçlü olduğu Kıta Avrupalı toplumlarda insanların daha az psikolojik sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Ancak, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonucunda artan dijitalleşmenin çocukların ve genç-

lerin üzerinde olumsuz psikolojik/sosyolojik sonuçları bulunmaktadır. Çocuklar ve gençler internet aracılığıyla girdikleri sanal alemde oldukça önemli tehlikelere maruz kalmaktadır. Çocuklar ve gençler arasında görülen madde bağımlılığı ve psikolojik hastalıklar hızla artmaktadır.

Nitelikli okulların ve rol modellerinin bulunmadığı dezavantajlı bölgelerde çocuklar ve gençler arasında madde bağımlılığıyla birlikte suç oranları da yükselmektedir. Bu bağlamda, çocuklar ve gençlerin sağlıklı bir şekilde gelişmesi için aile kurumunun ve eğitim kurumunun büyük önemi vardır. Çocukların birincil sosyalleşmesi aile kurumunda gerçekleşirken, ikinci sosyalleşme eğitim kurumunda, yani okullarda gerçekleşmektedir. Çocukların kendi ayakları üzerinde durabilmeleri, sorumluluk almayı ve kendi kararlarını verebilmeyi öğrenmeleri aile ve okuldaki sosyalleşme süreci sonucunda mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, çocukların kişiliklerinin gelişmesinde, kimliklerinin oluşmasında ve cinsiyet rollerinin öğretilmesinde ailenin önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır.

Ailede gerçekleşen birincil sosyalleşme sürecinde çocuklara cinsiyet rolleri, etnik kimlikleri, temel değerler ve milli kültür öğretilmektedir. Aileyle birlikte okullarda yetişkinliğe ve vatandaşlığa hazırlanan çocukların sosyal kontrolü de sağlanmış olunur. Bu yüzden, güçlü ve sağlıklı bir toplum için aile ve okullar en önemli kurumlardır. Toplumun temel yapı taşı olan ailelerin birinci sorumluluğu ise mutlu ve stressiz bir ev ortamında çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmesinin sağlanmasıdır. Ancak, çoğu Avrupa ülkesinde aileler çocukları kariyerlerine veya konfor odaklı yaşam tarzlarına engel olarak görmektedir. Aile ilişkilerini ihmal eden radikal bir bireycilik, hazlara aşırı düşkünlük, egoizm ve tüketimcilik Kıta Avrupası'nda yaygınlaşmaktadır(Etzioni, 2000: 16-17).

Çocuklar ve gençlerin ikincil sosyalleşme süreci ise okullarda gerçekleşmektedir. Eğitim kurumunun en önemli fonksiyonları arasında öğrencilerin vatandaşlığa ve yetişkinliğine hazırlanması, ekonomiler için işgücünün yetiştirilmesi, öğrencilerin mesleklere göre seçilmesi ve eğitilmesi, yukarı doğru sosyal hareketlilik, sosyal düzenin sürdürülmesi için temel değerlerin/kültürün öğretilmesi ve sosyal kontrolün sağlanması, bilgi ve iletişim teknolojileri dersi gibi derslerle teknolojik değişime uyumun sağlanması bulunur. Ayrıca, eğitim sisteminin fırsat eşitliğini sağlaması ve adaletli olması beklenmektedir. Ancak, eğitim sisteminin Neoliberal politikalar sonucunda piyasalaşmasıyla bir yandan okul çeşitliliği artarken, diğer yandan eşitsizlikler de gittikçe artmaktadır. Çalışan sınıfların çocuklarında yukarı doğru sosyal hareketlilik azalmaktadır.

Eğitimdeki başarıyla sosyal sınıf arasında çok yakın ilişki bulunmaktadır. Bir aile ne kadar orta sınıfsa veya daha üst sınıftaysa, çocukları okulda o kadar akademik olarak başarılı olmaktadır. Ödeme gücü olan orta sınıf ve daha üst sınıflardaki aileler eğitim piyasasında çocukları için en iyi okulları seçebilmektedir. Ödeme gücü olmayan dezavantajlı aileler ise aynı yeteneğe sahip çocuklarını daha kötü okullara yerleştirebilmektedirler. Eğitim kalitesi yüksek olan okullar sınav sonuçları ve notları kötü olan yoksul çocukları kabul etmemektedir. Yoksul çocukların akademik başarısını arttırmaları bağlamında da okullar sıralandıkları lig tablolarında bir değerlendirilmeden geçirilmemektedir.

Bu bağlamda, okullar orta sınıfların kurumlarıdır. Öğretmenler de beyaz orta sınıflardandır. Öğretmenlerin yanlış tutumları öğrencilerin akademik başarısını olumsuz etkilemektedir. Dezavantajlı ailelerin çocukları okuldaki orta sınıf kültür ortamını yadırga-

makta ve kısa bir zamanda alışamamaktadır. Okul ortamına alışamayan çocuklar öğrenme güçlüğü yaşamakta ve akademik olarak geride kalmaktadırlar. Yani, eğitim sistemi sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliklerin daha da artmasına yol açmaktadır. Zorunlu eğitim bittikten sonra yoksul çocukların büyük bir kısmı üniversiteye devam edememektedir. Üniversiteye devam edebilen öğrenciler orta sınıf veya daha üst sınıflarda bulunan ailelerden gelmektedir. Yani, üniversiteye devam edebilen öğrencilerin yalnızca %5-10'u işçi sınıfı ailelerden oluşmaktadır.

Eğitimdeki eşitsizlikler yoksul çocukların sınıfsal olarak yukarı doğru sosyal hareketliliğini oldukça azaltmaktadır. Kıta Avrupalı ülkeler yoksul çocukların akademik başarısını arttırmak için dezavantajlı bölgelere nitelikli okullar açmakta, dezavantajlı bölgelerdeki okullara rol model olabilecek nitelikli olan öğretmen ataması yapmakta, rol model öğretmenlerin düşük gelirli sınıflara karşı olan tutumlarını değiştirmeye çalışmakta, 20-30 kişilik küçük sınıflar oluşturmakta, yoksul çocuklar için telafi edici eğitimler, yemek yardımları, eğitim bursları gibi fırsat eşitliğini geliştirecek sosyal politikalar uygulamaktadırlar. Bu sosyal politikalar ile dezavantajlı bölgelerdeki çocukların akademik başarısı arttırılmaya ve yoksul çocukların yetişkin olduklarında orta sınıflara mensup olmalarına çalışılmaktadır.

Kıta Avrupası ülkeleri liyakata dayalı toplumlardır, sosyal pozisyonlar veya sosyal statüler kişinin niteliğine, eğitimine, becerilerine, kabiliyetine göre objektif kriterlerle belirlenmektedir. Kıta Avrupası ülkelerinde düşük bir ücretle geçinen sosyal sınıflara mensup öğrencilerin nitelikli bir eğitim ile orta sınıflara dönüşmesine çalışılmaktadır. Ancak, eğitimin piyasalaşması yalnızca orta ve daha üst sınıflara büyük avantajlar yaratmaktadır. Yoksul çocuklar, yetişkin olduklarında akademik olarak başarısız olmalarının sonuçlarına hayatları boyunca katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Düşük gelir guruplarından gelen yoksul çocukların da orta sınıflaşmasının sağlanması için eğitimde fırsat eşitliğinin geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü, eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri Kıta Avrupası ülkelerinde sosyal ve ekonomik istikrarı bozan önemli sorunlara yol açmaktadır.

Plato ve Aristo'dan beri toplumu bir arada tutan unsurun ne olduğu tartışılmaktadır. Modern çağda küreselleşme süreci devam ederken toplumlarda kültürel, sosyal ve ekonomik olarak pluralizm gittikçe azalmaktadır. Hazlara aşırı bir düşkünlüğün olduğu küresel popüler kültür yaygınlaşmaktadır. Neoliberal kapitalizmin motoru olan kişisel çıkarın yanına bir sosyal tutkala ihtiyaç olduğu görülmektedir. Sosyal dayanışmanın sağlanması siyasi istikrar için de oldukça önemlidir. Bu konuda birçok felsefeci (Habermas, Nozick, Rawls, Gauthier, Sen, Binmore gibi) istikrarın bozulmaması için toplumsal dayanışmayı sağlayacak unsuru veya ahlak kurallarını keşfetmeye çalışmaktadırlar. Kişisel çıkara dayalı bir sosyal düzeni oluşturmak için ahlak kurallarını (order ethics) araştıran felsefeciler önemli çözümler de üretmektedir.

Adam Smith'e göre ticarete dayalı toplumlarda iktisat politikaları piyasalardaki işlem maliyetlerini düşürecek ve ekonomik büyümeyi arttıracak şekilde seçilmelidir. Eğer yaşadığınız ülkede ekonomik durgunluktan dolayı düşük bir geliriniz bulunuyorsa ekonomik olarak canlı olan başka bir ülkeye taşınmanız sorunlarınızı çözebilir. Taşındığınız ülkede yeni bir hayat, yeni arkadaşlar, yeni komşular, yeni bir iş ve daha yüksek bir gelir dilediğiniz iyi bir hayatı size sağlayacaktır. Ya da seçiminiz kendi ülkenizde kalarak piyasa-

lardaki işlem maliyetlerini düşürecek ve ekonomik büyümeye yol açacak iktisat politikalarının seçimi için sivil topluma katılmak, taleplerinizi yöneticilere iletmek olmalıdır. İnsanların sıkıntıda olduğu kendi ülkenizde durgunluk giderildiğinde ve ekonomik büyüme başladığında, ülkenizdeki insanların da diledikleri iyi hayata kavuşmaları sağlanacaktır.

Adam Smith'e göre iyi işleyen ticarete dayalı bir toplumda çok fazla sayıda arkadaşa ihtiyacınız da olmaz, insanlar bu sayede daha özgür ve bağımsız olarak hareket edebilirler. İyi işleyen ticarete dayalı toplumlarda yaşayan insanlar komşularına, iş arkadaşlarına, akrabalarına yani toplumlarına daha az sadık olurlar. Ancak, insanlar iyi işleyen piyasalardaki ilişki ağlarında daha önce hiç görmedikleri/tanımadıkları kişiler sayesinde büyük bir zenginliğe de ulaşabilirler. Bu durum piyasa ekonomisindeki sosyal ilişkilerin ahlaki olmadığını veya egoistce olduğunu göstermez, sadece ticarete dayalı toplumlarındaki sosyal ilişkiler kişisel/şahsi olmayan bir niteliktedir. İktisadi faaliyetlerin yürütülmesi ve koordinasyonu için şahsi olmayan sosyal ilişkiler ağı büyük bir önem taşımaktadır.

Öyleyse kişisel çıkar duygusuyla çalışırken, insanlar nasıl diğergam davranacak ve toplumsal düzen nasıl korunacaktır. Bu ahlaki soruna "Adam Smith'in Problemi" denilmiştir. Bu ahlaki problemin çözümü için Adam Smith, kapitalizmin motoru olan kişisel çıkar düşüncesini dengeleyecek "sempati" olarak bilinen ve aslında sosyolojik bir unsur olan ikinci bir ilke öne sürmüştür. Smith'e göre sosyolojik bir unsur olarak sempati ilkesi kapitalist toplumlarda dayanışmayı sağlayan bir sosyal tutkal işlevi görüyordu. İnsanların yardımseverliğini temsil eden sempati ilkesinin Türkçe karşılığı duygudaşlık olarak bilinmektedir. Kapitalist toplumlarda insanların bencilliği ve açgözlülüğü sempati duygusuyla yumuşatılmış oluyordu. Kişisel çıkar ilkesi sempati ilkesiyle birleşince doğal uyum içerisinde işleyen istikrarlı bir toplumsal düzene yol açıyordu.

Kıta Avrupası'ndaki Üçüncü Yol ülkelerinde etik ve hukuki çözümler ile dayanışmanın sürdürüldüğü bir sosyal düzen kurulmaya çalışılmaktadır. Zenginlik üreten Neoliberal piyasa düzeni yerine daha insani ve adil bir piyasa düzeni geliştirilmeye çalışılmaktadır. Sermayenin belli ellerde toplandığı, aksak rekabetin bulunduğu bir piyasa düzeninin ortaya çıkması engellenmeye çalışılmaktadır. Dev şirketlerin hakim olduğu aksak rekabet piyasalarının yoksulluğa ve eşitsizliğe yol açtığı ispatlanmıştır. Tekelci eğilimlerin çok güçlü olduğu bu piyasaların düzenlenmesi için daha fazla koordinasyona ve planlamaya ihtiyaç vardır. Aksak rekabetin olduğu ve iyi düzenlenmeyen piyasaların topluma zarar vermesinin önlenmesi için çözümler aranmaktadır.

Kıta Avrupası'ndaki Üçüncü Yol ülkeleri piyasaların yeteri kadar düzenlenmediği takdirde yerel toplumlara, sosyal adalete ve dayanışmaya, ailelere ve sosyal ilişkilere zarar verdiğini savunmaktadır. Topluma zarar vermemeleri için piyasaların düzenlenmesi konusunda oldukça dikkatli davranmaktadırlar. Ancak, Üçüncü Yol ülkeleri piyasaların mal ve hizmet üretimi, işgücünün istihdamı ve ekonomik ilerleme için en iyi motor olduğunun da farkındadırlar. Dikkatli bir şekilde düzenlendiğinde özel sektör ve piyasalar büyüme için gerekli olan inovasyonu üretebilmektedir. Bu şekilde ekonomiler hızlı değişen koşullara uyum da sağlayabilmektedir. Ayrıca, Neoliberal politikalar sonucu artan piyasalaşmanın topluma zarar vermesi de önlenebilmektedir(Etzioni,2000: 47).

Kıta Avrupası ülkelerinde olduğu gibi Türk toplumunda da aile kurumu önemli bir kurumdur. Türkiye'de temel yapı taşının birey değil, aile olduğu genel olarak kabul edilen

bir kanıdır. Türk ailesinde aile üyelerinin, yani eşlerin ve çocukların hak ve sorumlulukları medeni yasaların yanı sıra İslam dininin koyduğu kurallarla belirlenmiştir. Bu kurallara bağlı olarak Türk ailesinde eşler birbirleriyle uyumlu ve saygı temelli ilişkiler içerisinde, görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirirler. Aile içinde ebeveynler kadar çocuğun da önemli bir yeri bulunur. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu aileyi etkileyen en önemli faktör olmuştur. Bu kanun ile eşlere eşit haklar tanınmış ve toplumda ortaya çıkan köklü değişimlere karşı aile desteklenmiştir. Modernleşme sürecine rağmen Türk ailesinde İslam dininin ve koyduğu kuralların hala etkili olduğu görülmektedir.

Türkiye'de aile türleri incelendiğinde en yüksek pay çekirdek aileye aittir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentlerde çekirdek ailelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Türk toplumunda çocuk sayısı azaldığı için aile büyüklüğü sürekli küçülmektedir. Buna rağmen, çekirdek aileden sonra ataerkil geniş aile de yüksek bir paya sahiptir ve varlığını sürdürmektedir. Ataerkil geniş ailelerin en fazla olduğu bölgelerden biri Karadeniz bölgesidir. Türk toplumunda boşanma oranlarının artması sonucunda parçalanmış ailelerin sayısında da önemli artışlar vardır. Türk ailesinde gerçekleşen birincil sosyalleşme sürecinde çocuklara cinsiyet rolleri, etnik kimlikleri, temel değerler ve milli kültür öğretilmektedir. Toplumsal istikrarın sürdürülmesi, çocukların yetişkinliğe ve vatandaşlığa hazırlanması, Türk kültürünün gelecek nesillere aktarılması açısından Türk ailesinin önemli bir işlevi bulunmaktadır.

Türkiye ihracata dayalı sanayileşme modeliyle refah bakımından Kıta Avrupası ülkelere yakınsamayı başarmıştır. Geçen bir yüzyılın ardından Türkiye büyük ölçüde sanayileşmeyi başarmış ve orta gelirli ülkelerin üst gurubuna da girebilmiştir. Anadolu'nun yüzyıl önce izole ve geri kalmış bölgeleri dünya ekonomisine entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmüştür. KOBİ'lerin büyümesi ve ihracat yapması, hızlı kentleşme, yabancı dil bilenlerin sayısında yaşanan artış, lise ve üniversite mezunlarının sayısında yaşanan patlama, küreselleşmenin etkisiyle iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmeler yeni orta sınıf ailelerin doğmasına yol açmıştır. Bu bölgelerde yeni yetişen orta sınıf ailelerin maddi ve kültürel imkanları oldukça ilerlemiştir. Bir zamanlar geri kalmış izole olan bu bölgelerin ekonomik olarak gelişmesi, ulusal kimliğimizin gelişmesine ve çalışan sınıfların itibarlı orta sınıf aileler haline gelmesine yol açmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Neoklasik iktisat teorisine yaslanan Neoliberalizm insanların az sosyal yoğunlukta yaşadıklarını kabul ederek, toplumu göründüğünden daha bireyci olarak kavramsallaştırmaktadır. Neoliberalizm toplum değil, birey ve piyasa odaklıdır. Toplumun bireylerin toplamından ibaret olduğunu, yani sosyal ilişkilerden bağımsız, atomize olduğunu varsaymaktadır. İktisat sosyolojisi ekonominin sosyal olarak entegrasyonunu savunurken, Neoliberalizm ekonomiyi sosyal unsurlardan soyutlayarak toplum gibi göstermekte ve genelleştirmektedir. Modern ortodoks iktisatçılar iktisat sosyolojisini marjinal bir disiplin olarak kabul ederek sosyolojik unsurları içermeyen ekonomik analizler yapmaktadırlar.

Günümüzde modern ortodoks iktisatçılar komşu disiplinlerden yararlanmak için fırsatları yeteri kadar kullanmamaktadırlar. Halbuki, birkaç disiplinin bir araya geldiği disiplinlerarası araştırmalar ortodoks iktisatçılara yeni ufuklar açmaktadır. Ekonomi bilimiyle

sosyoloji arasında bir köprü kurulmasının gerekli olduğu çoğu araştırmacı tarafından da kabul edilmektedir. Ekonomi ve sosyoloji arasında yardımlaşmaya ve tamamlayıcılık ilişkisine ihtiyaç bulunurken, iki disiplin arasında rekabete ise ihtiyaç yoktur. Çünkü, ekonomik analizlerin sosyolojik perspektifle desteklenmesi gerekmektedir. Bireysellik ideolojisini benimseyen ekonomik analizlere kültür gibi sosyolojik unsurlar da eklenmelidir.

Ziya Gökalp'e göre milli sosyal ahlakımız "birey-toplum çıkarları dengesine" dayanmaktadır. Daha kolay anlaşılması ve açıklanabilmesi bakımından, sosyal ahlakın "Biz", "Ben" ve "Sen" ilkelerine göre şekillendiği kabul edilecektir. Bu basit örneğe göre ahlaki davranışa benim iyiliğim, senin iyiliğin veya bizim iyiliğimiz yön vermektedir. Cemiyet ilkesi (Toplum ilkesi) olarak bilinen "Biz" ilkesi sosyal niteliktedir, esasında sosyal bağlılık veya toplumsallık bulunmaktadır. Tam egoizm toplumu refaha taşıyamadığı gibi tam fedakarlık/diğergamlık da sefaleti önleyememektedir. Toplumsal hayatı ise bu üç ahlaki ilkeden yalnızca birine mahkum etmek doğru olmayacaktır. Neoliberal politikaların uygulanmasıyla "Biz" ilkesi/duygusu zayıflamış, "Ben" ilkesi güçlenmiş ve sosyal denge bozulmuştur.

Adam Smith'in laissez-faire kapitalizmi egoizme yol açarak sınırsız bir kar hırsı ve mutlak bir özel mülkiyet hakkı tanımıştır. Gökalp'ın savunduğu Almanya merkezli Milli İktisat anlayışı ise kapitalist olmayan bir kalkınma yolunu ifade etmektedir. Milli İktisat anlayışında sosyal ilke olarak bilinen "Biz" ilkesi, "Ben" ilkesine göre daha önemlidir. Milli İktisat anlayışı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin emperyalizmden kurtuluşu için bulunan çözüm yollarından birisiydi. Adam Smith'in laissez-faire kapitalizm modeliyle Osmanlı Devleti yarı sömürge durumuna düşünce, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi Osmanlı aydınları devletin bağımsızlığı için Alman Tarihçi Okulundan ilham alarak sosyolojik olan Milli İktisat anlayışını ortaya atmışlardı. Bu bağlamda, Ziya Gökalp'ın yazdığı eserlerin bazıları Türkiye'de yazılmış olan ilk orijinal iktisat sosyolojisi araştırmaları olarak sınıflandırılmaktadır.

Ancak, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren Milli İktisat anlayışı Atatürkçülüğün iktisadi/siyasi ilkelerinden oluşmuştur. Atatürk'e göre yeni kurulan Türk Cumhuriyetinin İngiltere merkezli olan kozmopolitan laissez-faire kapitalizmiyle kalkınması mümkün değildir. Milli İktisat için rasyonel ve ayakları yere sağlam basan milli bir burjuvazi gereklidir. Rasyonel iktisadi hesaplama yapabilen milli girişimci sınıfların bir de manevi yönü bulunmaktadır. Gökalp'e göre milli iş adamları ülkeye yapacakları ekonomik katkıları bir "iman" duygusuyla yapacaklardır. Gökalp'in birey-toplum çıkarları dengesine dayalı modeli kapitalizme ve sosyalizme karşıdır. Gökalp ileri sürdüğü Milli İktisat ile Türkiye'ye bir Üçüncü Yol önermiştir. Üçüncü Yol kapitalizmin olmadığı bir piyasa ekonomisini ifade etmektedir. Günümüzde Kıta Avrupası ülkelerinde Üçüncü Yolun bir diğer adı Sosyal Demokrasidir.

Sosyal demokrasinin demokratik sol gibi tanımları da bulunmaktadır. Türkiye'de Neoliberal politikaların yol açtığı piyasalaşmadan etkilenen yoksul ailelerin sosyal politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu arada kültürel temeli İslam dini olan piyasa ekonomisi ile Türkiye en hızlı büyüyen ülkeler arasına da girebilmektedir. İktisat sosyolojisi araştırmaları ana akım iktisat teorisinin kültürel bağlamla buluşmasını sağlamaktadır. Ana akım iktisat teorisinin dini ahlakla uyumunu sağlayarak daha kolay bir şekilde uygulan-

masının yollarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bir ekonomik mucize yaratmış olan Türk iş adamlarının sahip olduğu milli sosyal ahlakın ana akım iktisat düşüncesiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 1980'den beri uyguladığı ihracata dayalı büyüme modeliyle yüksek gelirli ülkeler gurubuna girmesi de beklenmektedir.

Kaynakça

Bögenhold, D. (2010). "From heterodoxy to orthodoxy and vice versa: economics and social sciences in the division of academic work". *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 69, No.5.

Browne, K. (2015). *Sosyolojiye giriş* (Çev. : İbrahim Kaya). Say yayınları.

Derya, H. (2015). *Alman tarihçi okulu: klasik okula tepkileri*. Gazi Kitabevi.

Etzioni, A. (1999). *Essays in socio-economics*. Springer

Etzioni, A. (2000). *The third way to a good society*. Demos.

Hira, K. (2018). *Orta yol: üçüncü yol'dan orta yol'a*. Phoenix Yayınevi.

Kessler, G. (1985). *Sosyolojiye başlangıç* (Çev. : Z. Fahri Fındıkoğlu). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Köse, S. (2022). "Aile, kadın-erkek eşdeğerliği üzerine kurulur" (Edisyon: *Aile olmak: süreklilik ve değişim ekseninde*). Tirekitap.

Poggi, G. (2006). *Weber: a short introduction*. Polity Press.

Ross, D. (1991). *The origins of American social science*. Cambridge University Press.

Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve iktisat: iktisadi kalkınmada etkinlik sorunu ve "eklektik model"*. T. İş Bankası Kültür Yayınları.

Weber, M. (2014). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Çev. :Mehmet Ökten). Tutku Yayınevi.

Yılmaz, S. (2009). *J.K. Galbraith: iktisadi düşüncenin değişimine bir katkı*. Kalkedon Yayınları.

Yonay, Y. P. (1998). *The struggle over the soul of economics: institutionalist and neoclassical economists in America between the wars*. Princeton University Press.

Zafirovski, M. (1999). "Economic sociology in retrospect and prospect". *American Journal of Economics and Sociology*. Vol. 58.